

Наташа П. Ракић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

СРБИ(ЈА) У НЕМАЧКОЈ НА ПРИМЕРУ ТЕКСТОВА БРАНКИЦЕ БЕЧЕЈАЦ²

Књижевни текстови и огледи Бранкице Бечејац, немачке ауторке српског порекла, представљају колаж пажљивог посматрања немачког друштва и његовог односа према Србији, гастарбајтерима из Србије/Југославије и (не)могућности њихове интеграције у немачко друштво. Као дете гастарбајтера искусила је све недаће које прате пут интеграције појединца у ново друштво у коме они, по њеним речима, увек остају помало странци. Запажања о немачком друштву, односу према њој као Српкињи/Југословенки, као и борба против предрасуда о Србији/Србима преточена су у бројне текстове постхумно обједињене у збирци *Ја нисам одавде, а ни оданде*. Ослањајући се на радове теоретичара студија миграције, а на примеру наведене збирке, у раду ће се трагати за сликом живота српских гастарбајтера у Немачкој и изазова са којима се суочавају.

Кључне речи: Бранкица Бечејац, Србија, Југославија, Немачка, гастарбајтер, језик, идентитет

Од друге половине двадесетог века отпочеле су масовне миграције радне снаге ка западној Европи. Како Зундхаузен наводи, Западна Немачка (СРН) и Аустрија су након разлаза Тита и Стаљина постале економски партнери СФРЈ (Зундхаузен 2012: 123-124), премда су међу њима постојале одређене трзавице које су изазивала нерешена питања плаћања одштете жртвама нацистичког прогона и чин признавања Источне Немачке (НДР) као самосталне државе. Са порастом броја незапослених у СФРЈ крајем шездесетих година двадесетог века променио се став државе према иселјавању становништва у западну Европу³ што је за последицу имало одлив радне снаге са простора СФРЈ.

Ношени струјом других, родитељи Бранкице Бечејац су се 1969. године упутили из родног Бечеја ка ХанOVERу у потрази за бољим животом за себе и своју ћерку која је након завршених студија германистике и социјалне психологије својим радом оставила значајан траг у кругу немачких интелектуалаца и читалаца часописа који је уређивала. Бранкица Бечејац је била књижевница која је кроз своје есеје, песме и кратке приче написане на немачком језику детаљно анализирали немачку књижевну сцену, немачко друштво и своје место као Српкиње/Југословенке/странкиње у њему⁴. За време бомбардовања Савезне Републике Југославије 1999. године била је, поред Петера Хандкеа, један од ретких гласова немачке интелектуалне елите који је гласно проговарао о неправди која се како физички, тако и кроз медијски простор наноси(ла) српском народу. Говорила је и о игри великих сила које су допринеле распаду Југославије и које су творећи искривљену слику Србије у великој мери успеле у томе да се она, као и њени становници, сматрају дивљацима који угрожавају интегритет западних европских земаља.

¹ natasa.rakic@filum.kg.ac.rs, natasarakickg@gmail.com

² Истраживање спроведено у раду финансираном је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

³ Између СФРЈ и Западне Немачке је 1962. године склопљен уговор о привременом раду југословенских грађана у Западној Немачкој.

⁴ Бранкица Бечејац је поред наведеног била уредница часописа *Zeitschrift für interkulturelle Zwischenstufen* и објавила је велики број филозофских текстова, критичких студија из области немачке књижевности.

Петер Хандке је у предговору 71. броја часописа *Бележница* (нем. *Schreibheft*) назвао Бранкицу Бечејац трагичном личношћу, „женским Марсијом” (наведено у Рорингер Вешовић 2009) због њеног животног пута и одабира да пише на немачком језику иако је у немачком друштву, о коме најчешће пише, одувек наилазила на став из кога је јасно могла да протумачи да јесте и да ће у њему увек бити странац, односно, улез. Сузан Хермелинг, њена пријатељица, је у чланку написаном поводом постхумног објављивања збирке текстова Бранкице Бечејац написала да је Бранкица често плакала због, како је сама навела, „сопственог патоса и немачке хладноће. [...] Патетично речено: немачко око хладно посматра југословенско срце у истом телу” (Бечејац 2006: 147), што је указало на то да је она дубоко понирала у анализу стања немачког друштва и односа према југословенским гастарбајтерима. Бранкица Бечејац је кроз своје есеје који припадају области социјалне психологије истраживала феномен свакодневице, странца и насиља над њим. Како је саму себе описала, тема и мотив њене књижевности су свакодневица и оно написано малим и великим словима док се у средишту налази онај ужас који се одвија свакодневно и неупадљиво. „Човек у њему није ни добар ни зао. Он или она су збир онога што се њему или њој дешава или онога што им се ускраћује. Постоје он и она као појединци. Као надање и у стварности“ (Бечејац 2006: 111). Иако је писала и активно се борила против насиља над човеком, странцем и над женама, остала је у вези са својим партнером код кога је, како се сазнаје из писама њених пријатеља која су део збирке *Ја нисам одавде, а ни оданде*, учила трагове депресије и склоности ка суициду. Њен живот је трагично окончан у освит 14. јуна 2001. године када ју је убио њен муж Немац који је након тог чина извршио самоубиство о чему је немачка штампа извештавала у различитом светлу⁵.

Пред овај рад се поставља захтев да се прикаже стваралаштво српско-немачке књижевнице Бранкице Бечејац која се активно одупирала уоквиравању свог имена и бића у географске, књижевне и друштвене категорије. У раду ће се трагати за сликом Србије и Срба у њеном књижевном и новинарском стваралаштву уз наглашавање њене личне борбе као Југословенке/Српкиње/странкиње за своје место у немачком друштву и на немачкој књижевној сцени. Циљ рада је да се на основу доступног материјала истражи њена борба против, како је она тврдила, шовинизма и ксенофобије који управљају немачким друштвом и који представљају стандарде на основу којих се дошљаци са југа или истока Европе вреднују.

БРАНКИЦА БЕЧЕЈАЦ – СТРАНАЦ У КЊИЖЕВНОМ КОНТЕКСТУ

71. тематски број немачког часописа *Schreibheft* изашао је из штампе септембра 2008. године. Уреднички тим овог посебног броја били су Петер Хандке и његов сарадник Жарко Радаковић који су пред себе поставили задатак да немачкој читалачкој публици ближе представе српске ауторе и њихова дела⁶. Како аутори чија су дела сврстана у овај темат нису бирани ни по каквим строго одређеним критеријумима, већ према

⁵ Немачки часопис *Bild* је извештавао о овом догађају у чланку под називом *Eifersuchtsdrama im Philosophenmilieu*. У бројним новинама су обављени текстови у којима је испрва писало да је Југословен убио своју жену што се може протумачити као потреба да се Југословени/Срби у Немачкој означе као примитивни, дивљи, чак и опасни.

⁶ Идеја о овом тематског броју рођена је оног тренутка када је Петер Хандке упутио писмо Норберту Веру, издавачу, у коме га је замолио за прилику да кроз овај часопис упозна немачку публику са опусом српског писца Драгана Алексића.

афинитетима уредника, овај број *Schreibheft*-а представља колаж имена која долазе из Србије и исечке из њихових дела у којима се тематизују Србија, живот у њој, односно, живот ван ње. У предговору темата забележена је дебата на линији Хандке-Радаковић о термину „српска књижевност” изазвана тиме да се већина одабраних аутора није бавила размишљањем о томе да своје дело сврста под исту одредницу, а уколико би морала, пре би се одлучила да свој рад одреди као југословенска књижевност. Петер Хандке је био мишљења да српска књижевност као таква не постоји већ да је тај термин једна страна реч која је насилно уведена. „Увек су то били југословенски писци који који живе или су живели у Србији, Хрватској, Словенији и Босни. Када се помиње Милош Црњански, он се није изјашњавао као Србин, већ Југословен. Па и Тишма.“, додаје Хандке (наведено у Меснер 2008). Из наведеног се читава јак отпор Петера Хандкеа према растакању југословенског идентитета након ратова деведесетих и поставља се питање могућности одређивања идентитета свих оних који су живели у једној земљи које више нема. Кома припадају сви они који су ту земљу напустили и пригрлили нове пределе и нов језик, попут Бранкице Бечејац?

Као ћерка гастарбајтера из Југославије којој је по расцепу те земље, а на основу места рођења одређено да убудуће има српски пасош којим је ратних деведесетих година из Немачке могла, након бројних административних перипетија само у Мађарску (Ахенбах у Бечејац 2006: 120), бирала је за теме својих есеја изолацију, страно и непознато, учење страног језика и (не)могућност интеграције у немачко друштво. Њена поетика нема ничег заједничког са балканским фолклором, наводи њена пријатељица Марина Ахенбах (2008), зато што је Бранкица Бечејац увек тежила томе да нађе себи неконвенционално место у друштву и да се отргне уоквиравању на географској основи. Попут Петера Хандкеа, Бранкица Бечејац није сматрала за нужно да се она, односно, њено стваралаштво подведе под одређену категорију попут југословенска/српска/немачка књижевност. Иако се томе опирала, била је посматрана као двоструки странац, као двоструко Друго које не припада у потпуности ни новој, али ни старој домовини, па се није могла сматрати Немицом, а ни Српкињом, као што и њена књижевност није могла бити одређена као српска или немачка.

С обзиром на то да је стваралаштво Бранкице Бечејац српској читалачкој публици и критици прилично непознато, да је она одабрала немачки језик за језик свог књижевног израза и да се никада није изјаснила као српска, али ни као немачка књижевница, њен рад ће се посматрати у контексту немачке мигрантске књижевности. Како Пајић и Зафировић Грковић наводе, деценијама се води(ла) полемика око термина којим би се означила књижевност аутора са мигрантском позадином (Пајић и Зафировић Грковић 2020: 26). У употреби су (били) појмови попут гастарбајтерска књижевност (нем. *Gastarbeiterliteratur*), књижевност странаца/мањина (нем. *Ausländerliteratur/Minderheitenliteratur*), књижевност туђине (нем. *Literatur der Fremde*), књижевност емиграната/имиграната (нем. *Emigranten-Literatur/Immigranten-Literatur*), књижевност миграната/миграције (нем. *Migrantenliteratur/Migrationsliteratur*), књижевност гастарбајтера (нем. *Gastarbeiterliteratur*) и други (исто). Заједничко свим појмовима је то да јасно подвлаче линију између књижевности написане пером немачких писаца немачких корена и писаца на немачком језику са мигрантском биографијом. Из тога се закључује да се сматрало немогућим да се књижевност странаца интегрише у немачку књижевну традицију јер се од ње очекивало да неће бити трајни елемент, баш као што ни њени ствараоци неће бити трајан део немачког друштва.

У речи мигрант/странац или придошлица скривено је очекивање домаћина, у овом случају немачког друштва, да ће тај (нежељени) гост привремено бити ту што се ишчитава и из семантичког раслојавања појма гастарбајтер (нем. *Gastarbeiter* – (Gast – гост) и (*Arbeiter* – радник)) којим су ти људи били означени. Од гастарбајтера/странаца се очекивало да дођу и оду, али како Георг Зимел (2017: 15) наводи, странац је онај „који данас долази и сутра остаје. [...] Његово место унутар овога окружења је, међутим, суштински одређено тиме да он њему не припада од почетка и да он у то окружење уноси својства која не потичу из њега нити из њега могу потицати“. Зимелов став заузима и Хајнце (1986: 11) који наводи да је у Немачкој занемарена чињеница да су радници из иностранства постали саставни део социјалног и културног живота Немачке. Поједини су увидели да је књижевност на немачком језику медиј помоћу кога би могли да изразе своја осећања и да увере немачко друштво да би их требало посматрати као интегрисани део те целине. Премда се Бранкица Бечејац ни у једном свом есеју није бавила питањем категорисања свог књижевног стваралаштва, теме које су је заокупљале припадају спектру тема мигрантске књижевности, односно, књижевности гастарбајтера.

Како Пајић и Зафировић Грковић запажају (2020: 28), међу темама којима су се аутори мигрантског порекла бавили преовлађавали су „живот и статус гастарбајтера – њихова дискриминација, тешки економско-социјални услови којима су изложени, проблем интеграције, осећај изгубљене домовине, осећај изолације, живот у туђини, живот на страном језику и криза идентитета (исто). Франко Бјонди и Рафик Шами, аутори првог манифеста о књижевности коју стварају писци са мигрантском позадином под називом *Књижевност страдања: Запажања о књижевности гастарбајтера*⁷ проговарају о томе колико је тешко постати део немачког књижевног миљеа, посебно уколико си гастарбајтер, као и о томе да је разумљиво да је њихово писање усмерено ка питању идентитета и условима у којима они живе.

Премда се Бранкица Бечејац у ауторским текстовима обједињеним у збирци *Ја нисам одавде, а ни оданде* није бавила својим статусом на немачкој књижевној сцени, из пратећих текстова њених пријатеља и уредника часописа у којима је издавала откривају се њене патње, осећај безвредности узрокован дискриминацијом на основу порекла и фрустрација током бројних покушаја да њени есеји угледају светлост дана. Требало би нагласити да је након завршетка студија њено име почело чешће да се помиње у интелектуалним круговима Хамбурга што је водило ка томе да Бечејац добије одређене стипендије и новчане надокнаде за свој рад што би се могло протумачити као знак да је њен списатељски рад препознат као вредан и значајан. Имајући у виду то да се њени есеји не могу прочитати на интернету и да нису део других публикација, већ се могу пронаћи искључиво у овој постхумно објављеној збирци која је штампана у скромном тиражу закључује се да је њено прерано прекинуто стваралаштво остало на маргини немачке књижевне сцене.

⁷ Biondi, Franco / Schami, Rafik 1981: „Literatur der Betroffenheit. Bemerkungen zur Gastarbeiterliteratur“ in: Christian Schaffernicht (Hrsg.) *Zu Hause in der Fremde. Ein Ausländerlesebuch*. Fischerhude. S. 124/125.

ПОЛОЖАЈ ЈУГОСЛОВЕНА/СРБА У НЕМАЧКОЈ НА ПРИМЕРУ ТЕКСТОВА БРАНКИЦЕ БЕЧЕЈАЦ

Тражили смо радну снагу, дошли су људи.
(Макс Фриш 1965)

Следећи идеју Георга Зимела о конструкту странца увиђа се да је странац приморан на специфичан облик интеракције са својом околином што подразумева одређени степен дистанцираности који би требало проматрати из позитивног угла. Како Зимел наводи, странац са дистанце поседује извесну објективност (Зимел 2017: 17) која „не представља пуку пасивност и издвојеност, већ посебну творевину насталу из близине и удаљености, равнодушности и ангажованости“. Наведена објективност која се може приписати и Бранкици Бечејац може се назвати и слободом да се односи проматрају са мање предрасуда и да се мере општијим идеалима. Хорст Хам је у студији под називом *Увод у немачку гастарбајтерску књижевност* навео да су масовне миграције радника и услови којима су ови људи (били) изложени у земљи у коју су дошли изнедрили књижевност која немачкој публици пружа ново виђење немачког језика и културе и тиме проширује спектар тема које су дотадашњим немачким писцима биле стране (Хам 1988: 9). Према Алфреду Шицу (Шиц 2017: 37), странац у новом друштву непрестано испитује културне шеме групе којој приступа. Његова природна, као и присилна дистанцираност и заинтересованост да се прозре структура којој се приступа, чине да га постојећа група посматра као уљеза и опасност.

Премда је Зигмунт Бауман студију *Странци пред нашим вратима*⁸ написао и објавио у другој декади 21. века, концепт који је он разрадио и у коме је анализирао нетрпељивост према Другима/странцима које западне земље негују деценијама, применљив је и на моделе односа које је послератна Немачка одржавала према гастарбајтерима из Југославије и Турске. Како Бауман наводи, западна Европа је неговала политике непријатељства према странцима подгревајући страх и агресивност према придошлицама који су кроз разне медије представљени као претња колективном идентитету. У есеју под називом *Стварање и превазилажење странца* Бауман је нагласио да је било неопходно од придошлица (гастарбајтера, миграната, егзиланата и других) начинити странца јер се то изједначава са постављањем граница и принципом очувања јединственог западноевропског идентитета који се базира на редукцији хетерогености. Следећи нит Клод Леви Строса, Бауман наглашава да постоје две стратегије поступања са странцима. Једна је *антропофагна* и подразумева асимилацију странаца, док је друга *антропоемска* и означава исповраћање странца, претеривање ван уређених граница и искључивање из комуникације (Бауман 2017а: 64). У случају југословенских и турских гастарбајтера који су стигли у Немачку, могло се говорити само о антропоемској стратегији, отвореној или прикривеној, као и о оној одмах спроводивој, али и оној одгођеној.

Бранкица Бечејац је кроз есеје из области социјалне психологије оголила овај феномен на примеру односа Немаца према људима са простора бивше Југославије. У есеју под називом *Поезија жртве* (нем. *Poesie des Opfers*), она наводи да слој становништва ког чине гастарбајтери представља „црно тржиште робе које функционише по правилима црног вашара“ (Бечејац 2006: 48–49) указујући на обесправљеност свих оних који су у

⁸ Bauman, Zigmunt 2018: *Stranci pred našim vratima*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

Немачку дошли трбухом за крухом. Бечејац указује да су они изједначени са објектом, да подносе тежак терет и да је њима, као свим жртвама, „утишан глас“ (49), односно, да они повијене кичме морају да се прилагоде и да прихватају разне услове рада који се косе са принципима хуманитета. Уз то додаје да „без постојања црног тржишта не би било успеха“ (48) у новом друштву и да је то основни и једини разлог зашто Немци прихватају странце. У том „шизоидном свету“ (53), како га Бечејац назива, влада капитал који управља људима као робом. Гастарбајтери из земаља некадашње Југославије, како се наводи, прихватају разне послове и трпе изнуривање и понижења из страха „да неко други не заузме њихово место“ (52), из чега се закључује да је њихова снага усмерена ка борби за очувањем егзистенције, а не ка борби за очувањем достојанства и националног јединства. На овом примеру Бечејац приказује тренутак разводњавања личних и колективних граница наглашавајући да је онај ко је дошао у потчињеном положају. Бечејац критикује и припаднике своје генерације, потомке гастарбајтера који су или рођени у Немачкој, или су, попут ње, дошли у Немачку као веома мали. У есеју *Заборавити оно што је већ заборављено* она наводи да чак и они који имају више образовање повијају кичму пред немачким послодавцима и задовољавају се тиме „да у рукама имају некакав уговор“ (53), те нису вољни, а ни способни да се изборе за бољи положај и за признање да су једнаки чланови немачког друштва који својим радом доприносе изградњи једне земље чији велики проценат становништва чине управо странци. Како Бауман у есеју *Стварање и превазилажење странца* наводи, о чему Бранкица Бечејац и пише, странци живе у сталном страху од истребљења које се одлаже до тренутка када они више неће бити потребни за изградњу новог поретка (Бауман 2017а: 65). Док је делање странаца управљено ка друштвеној изградњи, њихова егзистенција је осигурана, премда само постојање рока и неизвесности коју он са собом носи води ка апатији, затварању, депресији и несавладивој носталгији. Жал за домовином, као и нада да ће се једног дана у њу вратити, уткани су у свакодневицу гастарбајтера из Југославије⁹. Док су њени родитељи жалили за животом у Југославији (Бечејац 2006: 62), Бранкицин однос према идеји југословенства би се могао окарактерисати као амбивалентан. Она се никада није вратила у Србију, већ је памти као простор у коме је боравила оних месеци када су она и њена мајка морале да чекају додатне папире за Немачку. Није долазила у Србију на одмор што указује на то да је њен поглед био управљен ка будућности у Немачкој. Током рата деведесетих јој је због назначеног места рођења укинута југословенски и додељен српски пасош којим је могла само у Мађарску. Услед актуелних дешавања на балканском тлу било јој је онемогућено да посети родбину са мајчине стране која је живела у Шибенику што је у њој будило осећај вишеструког неприпадања. Она није делила осећај носталгије који је тињао у припадницима генерације њених родитеља. Како Дубравка Угрешић наводи, „носталгија је ствар егзиланта. Али, коме или чему је важна та сентименталност? [...] Носталгија је важна само за оне који деле колективно сећање, а без сећања нема ни честитог погребња већ мртве земље“ (наведено у Хермелинг у Бечејац 2006: 147). Бранкица Бечејац није памтила догађаје који су се одиграли у њеној

⁹ Гастарбајтери из Југославије и Турске су у свим немачким новинским чланцима штампаним у периоду седамдесетих и осамдесетих година 20. века представљени као они који су у Немачку дошли на привремен рад, као они који сањају да ће се вратити кући и као они који своју зараду не троше у Немачкој, већ шаљу својим породицама. Могу се прочитати и чланци у којима се говори о југословенским и турским гастарбајтерима као лоповима, насилницима и шверцерима. Примери су издвојени због тога што су Турци и Југословени чинили највећи број гастарбајтера.

некадашњој домовини. Нови Сад, Србија и Југославија су се у случају Бранкице Бечејац појавили као терет који додатно успорава процес интеграције у немачко друштво.

Осећала је да су њена прошлост и њено порекло повод да она буде предмет провокације. Често се услед непријатних догађаја, чији се узрок не може тражити ни у чему другом осим у чињеници да је била дете гастарбајтера, осећала понижено, другачије и несрећно. Њена пријатељица Сузан Хермелинг је забележила у есеју посвећеном Бранкици Бечејац да је она као млађа често плакала и осећала стид пред другом децом. Упркос њеном изгледу (била је плавокоса девојчица светле пути) и савршеном немачком акценту чији процес усвајања није текао глатко осећала је у интеракцији са немачком децом да је они виде као „изнутра космату“ (Бечејац 2006: 148), као странца коме никада неће дозволити да буде њима једнак. Употребом ове синтагме се открива да Бранкица Бечејац себе смешта у раван свих оних који се не уклапају у аријевски модел човека, премда на појединим местима указује на то да је свесна свих недостатака те идеје и самог наратива који се намеће.

О патњама које је проживљавала током свог одрастања говорила је у интервјуу са Ненадом Стефановим. Том приликом је изјавила да су идеје којима су у немачкој школи за странце били индоктринирани потпуно погрешне јер не говоре о стварним животним ситуацијама које ће се највећем броју гастарбајтера и њихове деце засигурно десити. Она се током наведеног интервјуа присећа поподневне школе за децу Југословена у којој су их подучавали о југословенским идеалима – братству, јединству и топлини – које они тамо, у Немачкој, никада нису искусили (Хермелинг у Бечејац 2006: 147). Ахенбах наводи да је Бранкица сматрала да је свој деци југословенског порекла било заједничко то да су по распаду Југославије прећутали све оно што би рекли, као и бесмислени стид који осећају зато што се ни у српско-хрватском, као ни у немачком језику не крећу без потешкоћа (Ахенбах у Бечејац 2006: 122). Њен пријатељ, Јорг Дјурен, је забележио у тексту о животу Бранкице Бечејац да је она неретко искусила агресију коју су према њој исказивали њени другари из школе. Он наводи да је и Бранкица касније прозрела да то није била агресија „усмерена ка конкретним радњама, већ према њој као “чудној“ особи, странкињи и детету радничке класе које је успело да похађа исту школу као деца немачког средњег слоја“ (Дјурен у Бечејац 2006: 154), што би се могло посматрати као казна за њен успех. На њеном примеру натпросечно интелигентног детета које је својим талентима да брзо научи и да овлада немачким језиком често представљало сметњу другим ученицима (исто) открива се неспремност немачког друштва да људе са југа и истока Балкана прихвате као умно способне, чак и даровитије од њих самих.

Иако се веома рано сусрела са стереотипима који круже о људима са Балкана и са одбијањем Немаца да те људе прихвате на једнакој разини, Бранкици Бечејац је увек сметала спремност Немаца да људима који нису рођени у Немачкој изнова указују на то да сматрају да је њихово место на маргини без обзира на њихове личне и друштвене напретке. О феномену односа према гастарбајтерима и мигрантима се пуно писало, а свима је заједничко то да срж тог односа чини страх да би ти Други могли да угрозе колективни идентитет заједнице у коју су крочили. Урсула Пионтковски је говорила о ефекту хомогенитета под којим се сматра да једна социјална група чува свој идентитет тако што свесно изграђује и негује стереотипе, „непријатељске и негативне ставове према особама само на основу тога што припадају другој социјалној групи“ (Пионтковски 2011: 64). Овакав став је израженији у кризним временима када недостају материјални и људски ресурси. Ашауер (2010: 87) наводи да се у време привредне кризе тежи ка наглашавању

националних ставова и да се страхови доминантне групе преносе на странце. Постојање странца, према Зимелу (2017: 20), изазива осећај напетости код домаћина јер он прети да уруши идеју о јединству нације. Стога се тежи томе да се странцу у сваком тренутку укаже на то да он није део друштва, а као додатна средства се домаћини служе насиљем.

Овом феномену је Бранкица Бечејац посветила два есеја која су део збирке *Ја нисам одавде а ни оданде*. У есеју под називом *Поглед без претварања* који је Бранкица Бечејац објавила под псеудонимом Милица Пајић у часопису *Freitag*, исткала је причу о физичком и психичком насиљу и искоришћавању југословенских гастарбајтера. На примеру својих родитеља говорила је о непријатностима са којима се припадници пролетеријата сусрећу. Њихове дипломе, за почетак, нису биле признате као равноправне. Њена мајка је својевремено била наставница историје у гимназији у Загребу, док је у Немачкој радила као чистачица, куvariца у болници и радница на машини у металопрерађивачкој индустрији. Упркос различитим пословима који јој нису причињавали задовољство, али их је радила услед потребе за преживљавањем, њена мајка је задржала у себи аналитички дух који је помно проматрао нијансе у понашању немачког пролетеријата састављеног од људи из разних крајева Европе. Закључила је да већину пролетеријата чине „безобразни људи, прости у мишљењу и делању који често размишљају у расистичким категоријама“ (Бечејац 2006: 62). На њену жалост, током вожње трамвајем претрпела је физичко насиље од стране скинхедса који би је највероватније повредио у већој мери да она његов напад није прекинула питањем: *Зашто?*(65). На њено питање уследио је одговор да он такве као што је она не може да поднесе и да га „глас странца нервира“ (исто) чиме се колектив гастарбајтера издваја као колектив оних Других и нежељених који се морају одстранити из друштва и то не услед постојања објективних чињеница које би указале на њихову неподобност, већ услед личних анимозитета појединаца. Бечејац у наведеном тексту наглашава значај тога да жртва проговори и да буде препозната као индивидуа, као лице са ликом и гласом, што се примењено на ситуацију са гастарбајтерима у Немачкој може протумачити као позив да се побуне против имица који су Немци изградиле о њима. Из писама упућених пријатељици Кароли Ебинг (Бечејац 2006: 160) се сазнаје да је Бранкица чин говора сматрала тренутком пружања отпора и одступањем од улоге жртве. Чак је и говор кроз писање чин субверзије против бивања жртвом, сматра она.

Друга ствар коју Бечејац у овом есеју наглаша је чињеница да њеној мајци нико од присутних у трамвају није помогао након напада, нити је учинио нешто да спречи насилника током извршења чина. Она наводи да су путници, као и починитељ који никада није ухваћен, изашли мирно на наредној станици. На овом месту се она пита да ли би посматрачи дозволили да дође до извршења крупнијег деликта и шта је то што их чини равнодушним. Игнорисање онога што се у њиховом присуству дешавало и непружање помоћи њеној повређеној мајци наглашава постојање анимозитета према странцима и одсуство воље да се они сагледају као људи и једнаки чланови немачког друштва и истовремено представља критику упућену немачком друштву које је равнодушно према насиљу над Другим. Толерисање насиља над било ким једнако је саучесништву, а у случају мајке Бранкице Бечејац, целокупно немачко друштво је подржавало насиље над гастарбајтерима.

О томе да су сва врата за напредовање и побољшање животних услова гастарбајтера и њихових потомака затворена, писала је Бранкица Бечејац у есеју под називом *Без места*. У овом критичком огледу дотакла се проблематике језика и

(не)могућности споразумевања међу припадницима једне културе. За њу као ауторку српског порекла која пише на немачком језику и своје биће више приклања немачкој, него српској страни, било је болно скоро свакодневно суочавање са матерњим говорницима немачког језика. Наводећи бројне примере у којима се открива нетрпељивост Немаца према странцима, закључила је да је језик једнак роби коју матерњи говорници осећају као властиту ствар коју нерадо деле са другима. „Уколико би дошло до неког одступања од стандардизоване говорне форме, то би било оцењено кроз призму ксенофобије“ (2006: 55), наводи она. Од језичке норме није смело бити одступања јер је језик била мера на основу које се дефинисала граница између ја и ти, односно, ми и они. Да је језик један од основних параметара на основу којих се нација гради показује Клос тврдњом да се појам нације дефинише као „скуп особа истог матерњег језика“ (Клос 1987: 103), док Табурет-Келер (2000: 317) сматра да је језик толико значајан за идентитет колектива толико да је свака појединачна одлика употребе језика, па и промена на фонетском нивоу довољна да би се неко дефинисао као члан одређене групе или био искључен из ње. Бечејац наводи и то да је кроз језик вршено свакодневно насиље над њом и њеном породицом што је била судбина коју су делили са бројним гастарбајтерима. Њен језик никада није био, за матерњег говорника, савршен и током говорног чина увек би било подвучено да она одлично говори немачки за једног странца премда она ни ликом ни акцентом није лако одавала да ту не припада. Тада је Бранкица увидела да је оно што би се могло схватити као похвала изречена на рачун њеног познавања немачког језика заправо била одређена врста казне што је она као улез успела да савлада немачки који је био привилегија само домаћег становништва. Лиди наводи у студији под називом *Вишејезичност* да је приликом изградње националне државе веома важно одржање језичке хомогености (Лиди 1996: 233), а на то се надовезују Опенридер и Турмар (2003: 43) који сматрају да је у Немачкој јако важно „одржање чистоте матерњег језика“ и да се сви други/Други који уносе нове језичке елементе посматрају као издајници националне ствари (исто) што наводи на закључак да Немци свој језик сматрају симболом свог националног идентитета и да имају права да друге искључе на основу тога што са њима не деле матерњи језик¹⁰.

Бранкица проговара у наведеном есеју о томе да је непрестано морала да се доказује кроз језик, „кроз неуморно увежбавање истог на крају чега га је боље познавала него матерњи говорници што је често доводило до кризе која руши постојеће односе“ (Бечејац 2006: 55) јер су матерњи говорници немачког себе сматрали „власницима свог језика“, а свог саговорника само особом која се усудила да позајми тај језик (исто). На бројним примерима реакције својих саговорника попут:

„Али Ви добро говорите немачки!“

„Смешно говориш!“

„Колико дуго сте већ у Немачкој? Када се враћате? Сигурно осећате носталгију!“

„Некада сам имала пса овчара који се звао као ти.“ (Бечејац 2006: 56–57)

¹⁰ Бранкица Бечејац наводи пример прихватања на основу заједничког језика. Тражећи стан у коме ће живети, родитељи су Бранкици дали задатак да телефоном разговара са власницима и агентима. Како је њен немачки био перфектан, убрзо је уговорено разгледање станова што је већини других гастарбајтерских породица било ускраћено баш на основу тога што би на самом почетку били искључени из процеса јер не владају добро немачким језиком. По доласку на договорено место и упознавању са власницима и агентима некретнина, Бранкици и њеној породици би био одбијен захтев да добију стан јер би се по физичким карактеристикама видело одступање од Немаца.

открива се нетрпељивост Немаца према дошљацима. Овакав говор је својеврсна казна за то што се она као неко ко је дошао у Немачку служи немачким језиком. Бечејац наглашава у истом есеју да „немачки спада у нарочито вредну робу“ (исто), али да због инсистирања на ортографији, интерпункцији и интонацији, који делују као минско поље, немачки још увек није језик којим говори највећи број људи. Непрестани притисак који је осећала у интеракцији са припадницима немачког друштва јој није пријао и чинио је да се осећа као да изнова игра нове улоге. Сузан Хермелинг је у есеју о Бранкици Бечејац, осим о њеној борби са немачким »р« и савладавању истог, говорила и о томе да су често збијале шале о односу између Словена и аријеваца, „о страственој патриотској крви Словена. О глупавом југонемачком. О неспособности аријеваца да усвоје други језик“ (149) и о њиховој немогућности да њено име и презиме изговоре без грешке. Као једно од решења да учврсти своје место у немачком друштву видела је удају за Немца – „Онда ћу постати Немица и моћи ћу да се захвалим када добијем своја документа и нећу морати да се осећам кривом“ (исто), навела је Бечејац у једном од разговора са Сузан. На њеном примеру се уочава судбина многих жена које су у склапању брака са припадницима немачке нације видели могућност да добију немачко држављанство и макар тако осигурају своју егзистенцију у страниој земљи, премда никада неће бити асимиловани и радо прихваћени у немачко друштво.

Један од најгласнијих крикова Бранкице Бечејац уперен ка немачкој и светској јавности одјекнуо је кроз текст објављен у часопису *Freitag* уочи почетка бомбардовања Србије 1999.године. У тексту под називом *О једној земљи пре нашег времена* Бечејац је критиковала стране политичаре и медије који су конструисали негативну слику Србије како би оправдали бомбардовање и умешаност у политичке и стратешке прилике на Балкану са циљем стварања нове Европе. Како би се то остварило, било је неопходно представити Србију, односно, остатак некадашње Југославије као опасан по напредак нове и модерне Европе што указује на то да је Србија са намером смештена у раван примитивизма и заосталости. Бечејац је прозрела бомбардовање Србије као намеру Запада да се „непријатељ покаже у облику звери како би се његов неопозиви нестанак учинио смисленим“ (79). За Немачку и Америку, Србија постоји још само као „оптерећена прошлост“, као „пројекција потиснутог Сопства“ (80). Ова „земља варвара“ (81), како Бечејац назива Србију служећи се терминологијом заступљеном у страним медијима, мора да буде прецртана из историје јер је она „паразит који представља опасност по здравље и интегритет уплашене Европе“ (82). Бранкица Бечејац оправдано страхује да ће „Југославија у најбољем случају постати фолклористички музеј наивне политичке уметности“ (исто) што се и намеће као логичан закључак проицљивог посматрања немачког друштва и његовог односа према гастарбајтерима из Србије/Југославије.

ЗАКЉУЧАК

Пред овај рад је постављен захтев да се истраже слика Србије, као и одлике живота српских гастарбајтера у Немачкој на примеру текстова прерано преминуле српско-немачке књижевнице Бранкице Бечејац. Како се из запажања заснованих на личном искуству ауторке може закључити, пред гастарбајтере из Србије су постављени тешко премостиви изазови са циљем да се нагласи њихов подређени положај у немачком друштву које их никада неће и не може прихватити упркос свим напорима које они, дошљаци, улажу како би се асимиловали. Бранкица Бечејац је кроз своје текстове исткала не само причу о Србима у туђини, већ и о њиховим домаћинима и амбивалентном односу

између њих. Захваљујући њеним напорима да се забележе патње и дилеме које гастарбајтерски живот са собом носи, читалац може да замисли какву слику странци имају о српским досељеницима. Прерана и трагична смрт Бранкице Бечејац спречила је настанак енових социјалних и књижевних огледа који би изнедрила анализа друштвене стварности Немачке. Посматрајући из перспективе некога ко је домовину додељену по рођењу оставио, а нову није добио доласком на ново тло, Бранкица Бечејац је кроз свој рад знатно допринела разумевању лика српских гастарбајтера и потешкоћа са којима се они током процеса интеграције сусрећу. Она сама је остала, ни тамо, ни овамо, у међупростору између два света не припадајући ниједном у потпуности, што се може протумачити као својеврсна симболика за немогућност пуштања корена тамо где ниси жељен, нити прихваћен.

Извор:

Бечејац 2006: В. Већејас, *Ich bin so wenig von hier wie von dort*, Hamburg: Verlag Lutz Schulenburg.

Литература:

- Ахенбах 2008: М. Achenbach, *Ich bin so wenig von hier wie von dort: Život i delo Brankice Bečejac*, DW, <https://www.dw.com/sr/ich-bin-so-wenig-von-hier-wie-von-dort-život-i-delo-brankice-bečejac/a-2661859> (01.09.2022.).
- Ашауер 2010: W. Aschauer, Die Wahrnehmung von Umbrüchen, Ungleichheiten und Unsicherheiten als neue Erklärungsfaktoren der Fremden- und Islamfeindlichkeit in Europa, in: E. Klaus u. a. (Hg.): *Identität und Inklusion im europäischen Sozialraum*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, S. 87–112.
- Бауман 2017: Z. Bauman, Evropa stranaca, u: D. Petrović, D. Marinković, *Stranac u humanističkom nasleđu*, Novi Sad: Mediterran Publishing, str. 38 – 54.
- Бауман 2017а: Z. Bauman, Stvaranje i prevazilaženje stranca, u: D. Petrović, D. Marinković, *Stranac u humanističkom nasleđu*, Novi Sad: Mediterran Publishing, str. 62 – 85.
- Зимел 2017: G. Zimmel, Stranac, u: D. Petrović, D. Marinković, *Stranac u humanističkom nasleđu*, Novi Sad: Mediterran Publishing, str. 15 – 21.
- Зундхаузен 2012: Н. Sundhausen, *Jugoslavien und seine Nachfolgestaaten 1943-2011. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen*, Wien: Böhlau.
- Клос 1987: Н. Kloss, Nation, In: U. Ammon, Klaus J. (Hrsg.): *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, Berlin. S. 102-108.
- Лиди 1996: G. Lüdi, Mehrsprachigkeit, In: H. Goebel, P. H./Zdeněk, W. Starý/Wölck(Hrsg.): *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Berlin. S. 233-245.
- Меснер 2008: E. Messner, *Einblicke in eine serbische Literatur*, <http://www.kakanien.ac.at/rez/EMessner3.pdf> (15.05.2022.).
- Опенридер/Турмар 2003: W. Oppenrieder, M. Thurmair, Sprachidentität im Kontext von Mehrsprachigkeit, In: N. Janich, C. Thim-Mabrey (Hrsg.): *Sprachidentität – Identität durch Sprache*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, S. 39-60.
- Пајић и Зафировић Грковић 2020: I. Pajić, M. Zafirović Grković, Gde mi je mesto? Autori poreklom iz bivše Jugoslavije u savremenoj nemačkoj književnosti, *Etnoantropološki problemi*, god. 15, sveska 1, 25 – 44.
- Пионтковски 2011: U. Piontkowski, *Sozialpsychologie. Eine Einführung in die Psychologie sozialer Interaktion*, Oldenbourg: Wissenschaftsverlag.

- Рорингер Вешовић 2009: К. Rohringer Vešović, Osećaj za granice, *Vreme*, <https://www.vreme.com/kultura/osecaj-za-granice/> (20.02.2023.).
- Табурет-Келер 2000: А. Tabouret-Keller, Language and identity, In: F. Coulmas (Hrsg.): *The Handbook of Sociolinguistics*, Oxford: Blackwell Publishers, S. 301-314.
- Хајнце 1986: Н. Heinze: *Migrantenliteratur in der Bundesrepublik Deutschland. Bestandsaufnahme und Entwicklungstendenzen zu einer multikulturellen Literatursynthese*. Berlin: Express
- Хам 1988: Н. Hamm: *Fremdgegangen – Freigeschrieben. Eine Einführung in die deutschsprachige Gastarbeiterliteratur*, Würzburg: Königshausen & Neumann.

BILD SERBIENS IN DEUTSCHLAND ANHAND DER TEXTE VON BRANKICA BEČEJAC

Die literarischen Texte und Essays von Brankica Bečejac, der deutschen Autorin serbischer Herkunft, stellen eine Collage aus sorgfältiger Beobachtung der deutschen Gesellschaft und ihrer Haltung gegenüber Serbien, Gastarbeitern aus Serbien/Jugoslawien und der (Un-)Möglichkeit ihrer Integration in die deutsche Gesellschaft dar. Als Gastarbeiterkind erlebte sie all die Widrigkeiten, die der Weg der Integration eines Individuums in eine neue Gesellschaft mit sich bringt, in der man, ihrer Meinung nach, immer ein bisschen fremd bleibt. Beobachtungen über die deutsche Gesellschaft, die Haltung dazu als serbisch-jugoslawische Frau, sowie der Kampf gegen Vorurteile gegenüber Serbien/Serben wurden in zahlreichen Texten erfasst, die posthum in der Sammlung *Ich bin so wenig von hier, wie von dort* veröffentlicht wurden. Ausgehend von den Arbeiten der Theoretiker von Migrationsstudien und am Beispiel der oben genannten Sammlung wurde in dieser Arbeit nach dem Bild des Lebens serbischer Gastarbeiter in Deutschland gesucht.

Schlagwörter: Brankica Bečejac, Serbien, Jugoslawien, Deutschland, Gastarbeiter, Sprache, Identität

Nataša P. Rakić